ДВЕ КЪСНОАНТИЧНИ ТОКИ С ХРИСТИЯНСКИ ГРЪЦКИ НАДПИСИ ОТ СЕВЕРОИЗТОЧНА БЪЛГАРИЯ

Тотю Тотев (Шумен)

Откритите досега у нас късноантични колании токи с християнски надписи не са много[1] и това оправдава разглеждането в следващите редове на два новопостъпили екземпляра (обр. 1 и обр. 2)[2]. Техният притежател ги е разменил преди десетина години срещу римски монети с любител нумизмат, чието име не помни. От него научил, че токите произхождат от недалечната североизточна околност на Разград[3]. Намерени били при оране, но кога и при какви точно обстоятелства, не се знае. Отсъстват също така и каквито и да било сведения за това дали с тях не са намерени и други предмети. При това положение относно техните хронологически параметри може да се изказват предположения и то въз основа на аналогии.

1. ***Елипсовидна тока (обр. 1)***

Отлята от бронз (диам. 3,20 х 1,20 см), токата е с заловена шарнирно правоъгълна плочка (размери: 2,5 х 1,5 см). Какво е било нестигналото до нас нейно езиче за закопчаване - заоблено или триъгълно, е трудно с увереност да се каже. Токата с плочката са със сравнително добра запазеност. Плочката е двойна и също отлята. Върху загладената й горна повърхност е изписан чрез пунктир двуредов надпис на гръцки език, обграден с двойна рамка, изчукана по същия начин.

ΑΓΙΕΓΑΒ	Ἅγιε Γαβ	Свети Гав
ΡΙ[ΗΛ]ΒΟΙ[ΘΕΙ]C[ΟΝ]	ρι[ηλ] βοι[θει]σ[ον]	раиле, помагай

[1] Вж: ***А. Минчев***. Късноантични токи с християнски надписи във Варненския археологически музей. - ИНМВ, 30-31 (45-46), с. 13-23 и цитираната под линия литература.

[2] Екземплярите ми предостави за публикуване г-н Н. Недялков, шуменски адвокат и колекционер нумизмат. Тук е място още веднъж да му благодаря. Дължа да отбележа и това, че според него се касае за рядка колания тока с две шарнирно свързани за нея плочки - правоъгълна и триъгълна, с пунктирни надписи на гръцки език.

[3] Опитите, които направих, да се добера до някакви данни относно археологическата обстановка на местонамирането, съвсем общо ситуирано като "недалечна североизточна околност на Разград", чрез колеги от отдел Археология на Историческия музей - Разград, се оказаха безуспешни. Съвсем сигурно е обаче, че в експозицията на музея находки от този род няма включени.

Във вътрешните ъгли на горната рамка - върху плочката и почти по средата на вътрешната ѝ долна пунктирна линия са пробити след изчукване на надписа кръгли отвори с диаметър 0,3 см за прикрепване. Докато в първия ред на надписа няма засегнати и обезличени букви, то във втория картината е по-друга. В него, освен засегнати от отвора, има и изпуснати или пък със "сбито" и неравно начертание букви. Причината за това единствено може да намери обяснение в малкото място. То ще да е затруднило писача да събере в два реда целия текст на надписа. А също така последното е станало и причина за пропуски, деформации и неравни начертания на букви от втория ред. Независимо от всичко, четенето на текста в надписа не затруднява, тъй като в него се съдържа утвърдена старохристиянска формула, засвидетелствана върху голям брой открити по археологически паметници (икони, нагръдни кръстове и пандантиви, накитни предмети, печати и т. н.). В потвърждение на това, че малкото място е причина, се явява и една бронзова плочка на колонна тока от местността "Трите воденици" при с. Новаково, Варненско, днес в Археологическия музей - Варна[4]. Надписът върху нея е разпределен в три, а не както при нас - в два реда. С изключение на името Михаил, заместено тук с Гавраил, текстът върху двете токи е еднакъв. При триредовия надпис обаче се наблюдава неправилно изписване на формата ἁγειε΄[5]. При нас в двуредовия надпис тази форма е правилно изписана - ἁγιε΄ (обр. 1).

От А. Минчев научаваме за непубликувана бронзова тока също от местността "Трите воденици" в с. Новаково, която е с триредов надпис и се съхранява в Историческия музей в Добрич[6]. Не без основание за дата и на двете токи той приема IV-V век[7]. Към същото това време сме склонни да отнесем и разглежданата от нас тока с двуредов надпис. Не е без значение да добавим, че коментираната колонна тока по форма и устройство намира подчертана близост и с една тока с надпис от два реда от Североизточна България, поставена от Минчев в същите хронологически граници (IV-V век)[8].

За появата на култа към светите Архангели Гавраил и Михаил през IV-V в. са известни редица свидетелства от земите на Източната Римска империя и в Северна Африка[9]. След утвърждаване на

[4] ***А. Минчев***. Цит. съч., с. 20, обр. 4.
[5] Пак там, с. 20, обр.4$_2$.
[6] Пак там.
[7] Пак там.
[8] Пак там, с. 18, обр. 4$_a$.
[9] ***I. Duval***. Loca Sanctorum Africae. Le culte des martyrs en Afrique de IVe au VI siècle. II. Rome 1982, p. 623-624.

християнството за официална държавна религия при Константин Велики (324-337 г.) светите Архангели Гавраил и Михаил, както и останалите архангели, започват често да се изобразяват в стенописи и мозаични ансамбли - бюстово или в цял ръст. Така например в бюстово изображение с останалите архангели свети Архангел Гавраил е представен в гробница №9 на раннохристиянския некропол в София[10], а в цял ръст, пак с другите архангели, го срещаме в равенските мозайки на Сан Аполинаре Нуово[11] и Сан Аполинаре ин Класе от VI век[12]. От гробницата на императрица Мария, жената на император Хонорий (395-423 г.) в църквата Патронела в Рим произхожда златна пластинка с имената на четиримата архангели[13], а от Филипопол - фибула с надпис "Гавраил"[14].

2. ***Плочка от коланна тока (обр. 2)***

Плочката е двойна, отлята от бронз и с форма на триъгълник (размери: 2,8 х 3,5 см и диаметър на кръглия завършек на върха 1,3 см). По средата на основата ѝ, встрани на четириъгълно вдълбаване навътре са разположени издатъци за шарнирно залавяне с нестигналата до нас тока. Последната ще да е била елипсовидна, както една тока от гроб в Скалистое[15] и две от Крим[16]. И трите са без надписи. Не е без значение за нас обаче, че са сигурно датирани от IV-V век[17]. Трябва да призная, че други подобни токи, макар и без надписи, не ми е известно да са открити у нас.

Върху изравнената горна повърхност на разглежданата плочка е нанесен триредов пунктиран гръцки надпис. Надписното поле е обхванато с рамка от единична пунктирана линия и вътрешността му е линирана по същия начин в шест реда. От тях, както ще видим, са запълнени първите три, а последните са останали празни. Пробитите след нанасяне на надписа три кръгли отвора с диаметър около 1,2 см (единият в средата на кръглия завършек и двата във вътрешните ъгли)

---

[10] ***Кр. Миятев***. Декоративната живопис на Софийския некропол София 1925, с. 99.

[11] ***M. van Berchem***, ***E. Clouzot***. Mosaiques, chretiénnes du IV-X siècle. Geneve 1924, p. 166, fig. 209.

[12] ***O. M. Dalton***. Byzantine Art and Archeology. London, 1911, p. 352, fig. 211.

[13] ***H. Leclerq, Ch. Chabrol***. Dictionnaire de archéologie chrétienne, 1, 2, Paris, 1937, p. 2080.

[14] ***А. Минчев***. Късноантични фибули с християнски надписи от България. - В: Сборник в памет на проф. Йордан Иванов - 140 години музейно дело в Кюстендил 1998 (под печат).

[15] ***А. И. Айбабин.*** Хронология могильников Крыма позднеримскаго и раннесредневековаго времени. В: - Материалы по археологии, истории е этнографии. Выпуск I. Симферополь, 1990, рис. 37$_{15}$.

[16] Пак там, рис. 28$_{22 \text{ и } 23}$.

[17] Пак там, рис. 2.

са били необходими във връзка с прикрепване на плочката. Само отворите, попадащи върху първия ред са засегнали отчасти (в горния край) две от буквите.

KYPIE BO	κύριε βο	Господи, по-магай на този, който ме има (притежава).
HΘ[E]I TON	ηϑ[ε]ι ϑόν	
EXONT[AME]	ἔ́χονϑ[αμε]	

Буквите са със сравнително равни начертания и само на две места (във втория и третия ред) има пропускане. За какво са били предназначени незапълнените редове в края на надписаното поле може само да се изказват предположения. Възможно е надписът да е останал незавършен или незаетото в края му място да е било предназначено за изписване на името на бъдещия притежател на токата. Със съдържанието в края си надписът намира близост със споменатия по-горе надпис от непубликуваната коланна тока от Историческия музей в Добрич с триредов надпис: "Свети Михаиле помагай на носещия"[18]. Същата формула е употребена и върху два единични печата-амулети с изображения на водноплаващи птици от IX-X век, открити във Велики Преслав[19].

Надписите върху токите, носени както от цивилни, така и от военни свидетелстват за широко разпространение на християнството в Мизия и Тракия през периода IV-VI век. Съдържащите се в тях молби за помощ от Бога, както гласи надписът върху плочката от втората коланна тока или този за закрила от свети Архангел Гавраил върху първата, всъщност се явяват като постоянно отправена молитва. Носени непрекъснато, те са играели роля на апотропеи за небесна закрила на притежателя им[20].

Относно производството на токите с пунктирни християнски надписи са изказани верни съображения от А. Минчев. Той е убедителен, приемайки за крайбрежни градски производствени центрове на такива североизточната част на Балканския полуостров - Томи, Одесос, Марцианопол и т.н[21]. Публикуваните тук две колании токи с надписи

[18] ***А. Минчев***. Цит. съч., с. 20.

[19] ***Т. Тотев***. Метални печатчета с образи на животни и птици от Преслав. - Сб. Преслав, I, 1968, с. 176-177, обр. 5 и обр. 6.

[20] За подобни пожелателни надписи върху други метални предмети, но не на токи, вж.: ***A.van den Hoek, D. Feissel u J.J. Hermann***. - Lucky Weares: A Ring in Boston and a Greek Epigraphic Tradition of Late Roman and Byzantine Time - Journal of the Muzeum of Fine Arts. Boston, 6, 1994, p. 41-60.

[21] ***А. Минчев***. Цит. съч., с. 20.

идват да увеличат броя на тази любопитна група паметници от IV-V век, от една страна и от друга - да разширят и обхвата на разпространението им в Североизточна България.

ПРИЛОЖЕНИЕ

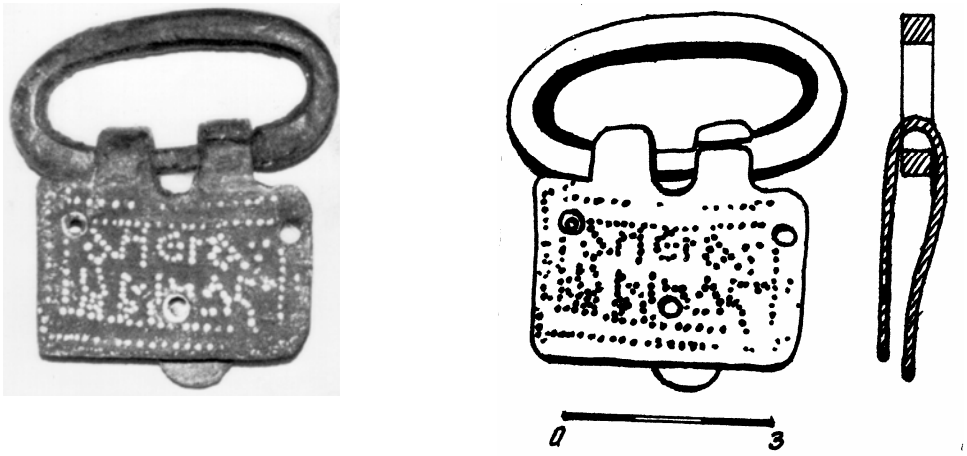

Обр.1. Късноантична бронзова тока с християнски надпис от Североизточна България.

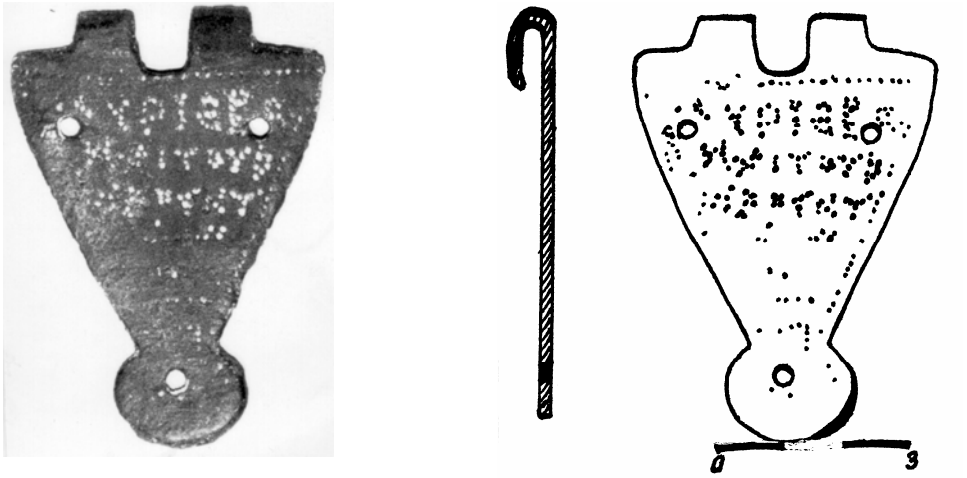

Обр. 2. Късноантична бронзова плочка от коланна тока с християнски надпис от Североизточна България.

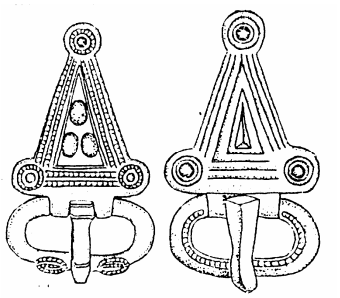

Обр. 3. Бронзови токи от Крим (по А. И. Айбабин)

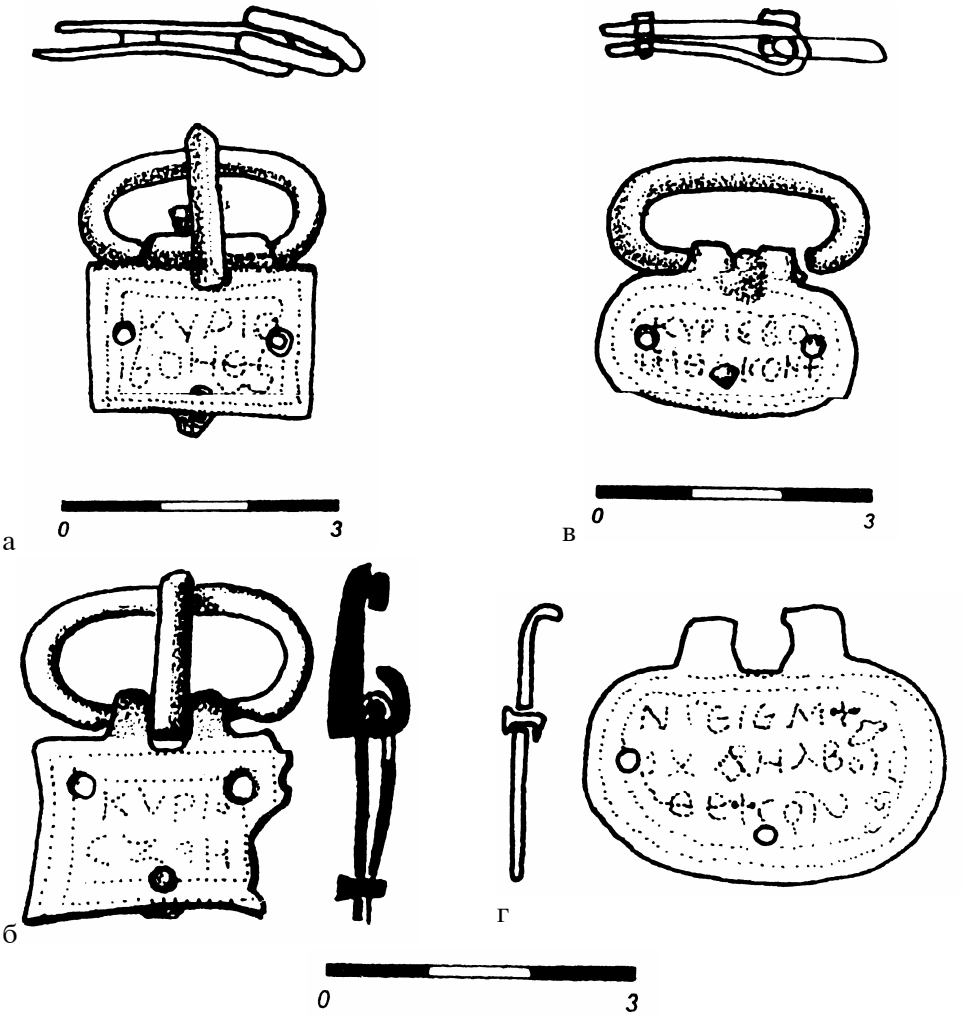

Обр. 4а, б, в г. Късноантични токи с християнски надписи във Варненския археологически музей (IV-V век) (по Ал. Минчев).

TWO BRONZE LATE ANTIQUE BUCKLES WITH CHRISTIAN INSCRIPTIONS FROM NORTHEASTERN BULGARIA

Totyu Totev

Summary

The author publishes two bronze buckles found years ago during plowing in the vicinity of the Roman city of Abritus near Razgrad. Especially important are the dotted inscriptions on the plates which are connected by hinges to the buckles.

1. An elliptic bronze buckle (diam. 3,20 x 1,20 cm) with a rectangular plate connected by a hinge (sized 2,5 x 1,5 cm). On the upper frontal part of the plate is read a two line dotted inscription in Greek which is enclosed in a double frame: “Saint Gabriel, help”.

2. A bronze triangular plate from a belt buckle with a Greek inscription. A dotted inscription enclosed in a single line frame made in the same manner is written on the plate. The letters are in three lines: “Lord, help khom carries me”.

By comparisons with similar buckles from the Museum of Archaeology in Varna and other places the author dates the finds in question to the second half of the 4th century or the early 5th century. The buckles were also meant to be apotropeic for their owners.